

SOMLYÓ GYÖRGY

1920–2006

Úgy lett költő, mondta magáról Somlyó György, „ahogy régebben a kézműves fia magától értetődően ült bele apja műhelyébe”. Szóval: apai örökség, rendelt sors, de szakma is. Jó helyre született, apja, a nagyszerű költő, Somlyó Zoltán, Kosztolányi, Karinthy barátja. Már-már festői szegénységben, bohémiában élt. Fia költővé nevelődését csak mint vonzó, szenvedélyesen, rajongva csodált távoli minta segítette. Testi valójában csak néha-néha bukkant fel, jelent meg Balatonbogláron, a bádogos és vízvezeték-szerelő nagyapa házában nevelkedő fiúnak. De alighanem neki köszönhető, hogy a pesti diák Somlyó György belekerült az élő irodalomba. Barátai lettek, készülődő költők, írók. S egy karnyújtásnyira ott van a *Nyugat* nagy nemzedéke. Az öröklött szakmát meg kellett tanulni. Senki sem vezette a kezét, neki magának kellett kikísérleteznie s végül mesterfokon elsajátítania az áhított mesterséget. Első példaképe Babits Mihály volt, pályakezdő versei leginkább az ő ízléséhez igazodnak, választékos nyelven ír, szereti a hatásos rendezést, az emelkedett dikciót, a ritka szavakat, régies szórendeket s egyáltalán: a szépet. De lesz aztán két új választott mestere, akik másfelé vezetik: Szabó Lőrinc (neki ajánlotta első verskötetét) és József Attila. Hanem ha később gorombább, hasadozottabb, disszonásabb lett is költészete, minduntalan kihallani belőle azt a hajdani zengő hangot. A nagy nemzedéktől tanulta, hozzáadva a magáét, a korra, emberre érzékeny figyelmet, komor, egyelőre még elvont világszemléletét. A *KOR ELLEN*, ez a címe első kötetének. De mennyire benne volt ebben az *ellenben* a maga sorsa, helyzete! A történelem igazolta balsejtelmeit: egyre szorongatóbb veszélyek fenyegették. Kítűnő kisregényben írta meg, hogy nyúlt bele szinte bizonyos tragédiába futó sorsába, Raoul Wallenberg személyében, a gondviselés, a váratlan csoda. Szólt majd aztán, néhány év múlva, a háború után, a kor *mellett* is. Úgy hihette, korábbi meggyőződése, sorsa szükséges folytatásaként. Ráadásul nem akármilyen költők, Éluard, Aragon, Neruda kínálták a példát az agitatív lírára. Idő kellett hozzá, hogy kijózanodjon, hogy az ötvenes évek második felében, még inkább majd a hatvanas években visszatárljon addigra sok tapasztalattal gazdagodott régi önmagához. Költőtermészetéhez kezdettől fogva hozzátartozott az állandó változás. Szívesen-eltökélten alakította, cserélte versei anyagát, nyelvét, formáit, váltogatta a különféle előadásmódokat, költői szemléletét. Örökös készenlétben élt, tágitotta, sokfelé kinyitotta műve határait, meg sem kísértette az elkényelmesedés. Érthetjük ezt a természetnyelvi izgalmat úgy is, ahogy ő: „...*a folytonos változási kényszer mögött leginkább, azt hiszem, az identitás modern drámája működik*”. Vagyis: legigazibb önmaga fáradhatatlan keresése. A versről, a versformálásról való elképzelése s vele költői módszerre, megtartva szembeszökő alaptónusát, olykor ilyen vagy olyan külső készíttetésre, szívesen, tudatosan fogadott hatásokra is, szüntelenül módosult, gyakran fordult, akár meghökkentő hajtűkanyarokkal is, más irányba. Mindvégig természetes életformája volt a megújulás. Mondhatni, kamaszkorától együtt lélegzett a világirodalommal, érzékenyen, szenvedélyesen élte nemcsak a múltját, hanem forrongó, eleven jelenét is. Hasznára fordította az idegen költőkkel való találko-

zásait. Sokfelé forduló izgalmas esszéi csakúgy tanúsítják, mi minden vonta magára éber figyelmét, mint óriási fordítói életműve.

Szerette a megformált, véglegesnek ható gondolatot, de tudta ingatagságát is. Úgy látta, hogy minden vélt igazság mindig kiegészítésre, helyesbítésre szorul. A hatvanas évektől írott versei nemegyszer esszéhez, már-már filozófiai traktátushoz hasonlítanak, a szillogisztikus, dialektikus okoskodásból csinálnak költészetet. Elhitetik az olvasóval, hogy bekerítenek valamit, ami természete szerint bekeríthetetlen, legfeljebb körülírható. Ezt sugallják formái: a szabad verssel szonett, a szigorúan kötöttel látszólag kötetlen próza váltakozik. Ezt mondatszerkezetei is: a hosszú, hibátlan periódusokra töredékes, sokféle lehető kiegészítést kínáló mondatroncsok következnek. Lírája mögött nem akármilyen becsvágy dolgozott: az ember minden perce foglalata valamilyen teljességnek, azt kell megostromolni, végére járni minden elemének. De a megismerés, ha ilyen mértéktelen igény hevíti, kilátástalan. Íme, egy minden ízében modern agnosztikus, aki versei tanúsága szerint nem attól szenved, hogy a valóság nagyobb tartományai megismerhetetlenek, hanem attól, hogy a világegyetem egy kis szilánkjá is egy teljes, feltérképezhetetlen világegyetem. Megismerhetetlenek vagyunk mi magunk is, vélt énünkbe annyi minden zsúfolódik, körvonalait annyi minden rajzolja át meg át, hogy magunk sem tudjuk, kik-mik vagyunk. Ez az ismeretelméleti vereségtudat a hetvenes évektől kezdve erősödött fel lírájában, s bár kétségtelen, hogy az újabb kori filozófiai, esztétikai elméletek is errefelé tereltek, Somlyó György, úgy érezzük, a maga hajlamai szerint jutott el ide. Egyre jobban foglalkoztatta a személyiség és a vers viszonya. Amiképpen éntünk különféle elemek állandóan változó konstellációja, a vers sem átláthatóan egynemű, nem egyetlen élményt, hanem valami egészet kellene közvetítenie. De mert ez lehetetlen, azt kell megírni, hogy miért lehetetlen. Így lesz a Somlyó-vers vers a versről, a megírhatatlan vers *praeje*, lírai műhelytanulmány.

Úgy tudta, énje igazából az, *ami túl van rajta*, és ilyen a vers is. Nemegyszer éppen az a lényege, ami nem fér bele, amit nem is lehet elmondani.

Mindebből az következik, hogy Somlyó György gondolkodó költő volt, szüntelen lázas szellemi izgalomban élt, s hihetetlenül változatos formavilágát azért hozta létre, hogy alkalmas fészket teremtsen mindenre fogékony, kalandos szellemének. De eljátszhatunk azzal a gondolattal is, hogy mindaz, amit gondolatvilág és forma viszonyáról elmondtam, akár fordítva is elképzelhető. Lehet, hogy a költőnek arra kellett ez a lenyűgöző bölcséleti-elméleti anyag, hogy megcsinálja ezt a tágas, sokalakú lírát. Hogy kipróbálja a versírás különféle technikáit, a különféle formák teherbírását, hogy kedvére eljátsszon nemcsak a megformálás lehetőségeivel, hanem a tipográfiai fogásokkal, a szavak közé iktatott hézagokkal, a szokásostól elütő központozással. Mintha mindenben kedves Rimbaud-ja parancsát követte volna: „*Legyünk mindenestül modernek.*” Ha az ember érett, már zavartalanul szóló életművét forgatja, ezt a szándékot érezheti benne. S ha akadáhat is olvasója, aki ebben-abbán nem tudja vagy csak vonakodva tudja követni, legalább elgondolkozhat rajta, merrefelé tart a tegnapi vagy a mai költészet. Most, hogy meghalt, erről is kevesebbet fogunk tudni.

Lator László

SIRATNI LEHET MÁR, MÉLTATNI MÉG NEM

1

Május 8-án, hétfőn, kora hajnalban halt meg.

Emelt fővel, halkan és szelíden haladt át az utolsó hónapok poklán, bátran, nyugodtan és okosan. Csak néha tört fel benne a tehetetlen düh az egyre tehetetlenebbé váló test kínjai ellen vagy inkább miatt. *Fáj*, mondta ilyenkor halkan, kezével nagy kört rajzolt a levegőbe, s ez az egész testére vonatkozott. De nem merült el ebben. Jobban marta őt, hogy nem utazhat el újra Rómába, ahol a hetekben jelenik meg egyik legfontosabb könyve, a *MESÉK A MESE ELLEN* olasz kiadása, vagy hogy a Vas Istvánnal közösen fordított Kavafisz-kötet, amelyet a Kalligram ad ki az idei könyvhétre, talán már nélküle lát napvilágot. *Ez a görög a XX. század legnagyobb költője volt. Talán*, fűzte hozzá, mert kétkedővé tette a tudás, s nemigen hitt a kinyilatkoztatásokban és az apodiktikus ítéletekben.

Utolsó versét (SZONETT) a májusi *Holmi* közölte, utolsó esszéjét (FORDÍTS? NE FORDÍTS?) az áprilisi *Új Forrás*. Hadd emeljem példázattá ezt a nyilvánvalóan véletlen, bár nem tanulság nélküli tény: az irodalmi decentralizáció és policentrizmus gondolatát vallotta, s az ösvények sokféleségére tanított.

Poeta natus volt, és poeta doctus, mint nagy elődei, Csokonai és Berzsenyi, akiket versben és tanulmányokban egyaránt megszólított, azért is, mert ők voltak azok a szintetizáló szerepet is betölteni akaró s tudó magyar költők, akiknek műveiben először jelentkezett az európai, sőt az Európán túli irodalom iránti érdeklődés. Ez az „érdeklődés” Somlyónál kamaszkora óta követhető *szenvedély*. És a szenvedély – akár hidegen izzott benne, akár magasra csaptak hullámai –, mint minden nagy művészi alkotás egyik előfeltétele, költészetformáló erővé vált a kezében. Alakváltozataiból, amelyek hiteles lenyomata összes verse, műfordítása, esszéi s méltatlanul visszhangtalan regényei is, egy költői sors összképe csap felénk, amelyből az olvasható ki: soha, a legnagyobb pokoljárások idején sem mozgott elesetten, önfeladón, idegenszerűen az úgynevezett valóságban. Uralta azt, ha néha irtózáttal fordult is el tőle, s bárhol járt, bármilyen látható vagy láthatatlannak tűnő tájon, szelleme s műveltsége otthonosan időzött ott, mielőtt továbblépett volna. Nem felfedezte, inkább felismerte ezt magában.

2

Nem követendő minta volt számára a világirodalom, hanem követendő mérték. A romolhatatlan lényeg kiemelése az egyetemes költészet óceánjából. Romolhatatlan, de nem változatlan. Az, ami a kivételesen sűrű pillanatokban egy-egy versben vagy csak egy-egy sorban *feltárul*, s ami mindig valami *új*. Jól ismerde Heideggert. Körülbástyázott irodalmi kánonok nem csitították el benne a szüntelen újat s újabbat kereső szenvedélyt. Emlékszem, a rátalálás szinte gyermeki öröme s izgalma nőtt nagyra benne arra a hírre, hogy barátja, Jacques Roubaud a XVI. századi francia költészet egyik teljesen elfeledett tárnáját tárta föl, amikor az Arsenale könyvtárban talált mintegy negyvenötezer szonettből egy ötszázharminc költeményből álló antológiát szerkesztett SOLEIL DU SOLEIL címen. S hogyan reagált

erre Somlyó? Azonnal lefordított belőle húsz-huszonöt verset, hogy bizonyítsa: ezeket a szokatlan hangvételő, ezoterikus, metafizikus verseket éppolyan, ha nem kiválóbb költők írták, mint a Pléiade költőcsoport tagjai, akik akkoriban a populárisabb kánont uralták. Így figyelmeztetett a kánontérképek folyamatos átgondolására és újrajazolásának szükségességére...

3

Egy kiváló irodalomtörténész, amikor felvettem neki egy megírandó Somlyó-monográfia tervét, azt találta mondani, hogy nehéz olyasvalakiről monográfiát írni, akinek *szinte teljes életműve fordítás*. (Somlyónak soha nem említettem, fájt volna neki.) Azon túl, hogy nyilvánvaló képtelenség velem, a költővel, az esszé- és regényíróval kapcsolatban ezt kijelenteni, vagyis munkásságát leginkább erre az egy területre szorítani, a kijelentés elgondolkodtató. Éppen a benne *mégis* megnyilvánuló többrétegű igazság okán, ugyanis: Somlyónál szinte megállapíthatatlan, hogy saját verssel vagy műfordítással kezdte-e el pályáját, annyira egybeolvad s egyenrangú nála a kettő. Ráadásul különösen jelentősek e tárgykörben írott elméleti munkái és esszéi. A fordítást nem csupán egyenrangú irodalmi műfajnak vallotta, hanem minden irodalom fő módszerének és szerkezeti elvének. Gyakran hivatkozott Borgesre, aki az eredeti szöveg egyik változatának tekintette a sok közül, vagy Deguy-re, aki szerint *minden – fordítás*. A saját vers alkotása is, mondta Somlyó, mindenekelőtt létrejötté folyamatában. És mert fordításkor változtatunk azon, amit fordítunk, s közben magunkon is változtatunk, nem alkotunk-e, s amit így létrehoztunk, nem valami eredeti-e, kérdezte kikezdzhetetlen logikával.

A magyar nyelv szinte mindenfajta költészet egyenrangú átültetésére alkalmas. Ebből a mára közhelyszerű tényből talán joggal következik, hogy fordításainkban elérhető (megközelíthető) a tartalmi s formai hűség ideális egysége. Erre Somlyó – szemben például Kosztolányival – eleinte kifejezetten törekedett, anélkül persze, hogy valaha is föladta volna költői egyéniségét. Talán túlságosan is sikeresen, amitől visszariadhatott, hiszen a hetvenes, nyolcvanas évektől kezdve egyre jobban érdekelte egy-egy versfordítás minél több változatának ki-munkálása, gyakran publikálása is, így jelezve minden véglegesnek tűnő megoldás tarthatatlanságát, azt, hogy minden mű a jelentések végtelen variációit tartalmazza, és minden olvasójának más és más mond egyazon időben és különböző korokban. Tehát többé-kevésbé egyenrangú variációk, egyetlen, teljes értékűnek tételezett változat helyett. S hogy visszakanyarodjunk oda, ahonnan kiindultunk, s érzékeltessük a gondolkozásmódjára oly jellemző spirálmozgást, AZ ÉLET ÁLOM című, most játszott Calderón-művel kapcsolatban azt találta mondani, hogy talán mégsem kellett volna a Jékely-fordítást félretenni... (Ugyanez volt a véleménye a PHAEDRA új fordításáról is. *Hogy mitől modernebb az enyémmél, azt nem tudom. Akkor meg minék, kérdezte.*) Egyébként nem tartotta magát hódító természetnek, inkább azt fordította szívesen – mint Radnóti vagy Vas István –, ami őt magát meghódította.

A műfordítást költészete ihlető forrásának is tekintette. Goethére hivatkozva mondta, hogy el kell jutnunk a lefordíthatatlanig, hogy túl kell menni magunkon, a másikkal, és ott találni újra magunkra. Másrészt a magyar irodalom egyik létkérdésének tartotta a műfordítást, ami rokonítja őt a *Nyugat* utolsó éveinek

célkitűzésével. Azzal, amely az európai (leginkább angol és francia) irodalom minél teljesebb befogadásában látta a szellemi ellenállásnak s az értékek megőrzésének lehetséges formáját. Francia, spanyol, latin, görög, olasz, német, portugál műfordításkötetei révén ő is hozzájárult ahhoz, hogy a mesterségesen kialakított határvonalak ellenére nem sorvadtak el azok a szellemi szálak, amelyek a magyarságot évszázadokon át az európai kultúrához kötötték.

Hadd hívjam fel itt a figyelmet egy számára is alig megmagyarázható rejtélyre, spanyol fordításai eredetére. Soha nem tanulta a nyelvet. Nyelvtankönyvet sem vett a kezébe, csak szótárakat. És neki köszönhetjük Nerudát, Octavio Pazt, Asturiast, Albertit és másokat, akik közül többen, jóval később, Nobel-díjasok lettek. *Talán az ősök*, mondta egyszer, s a szép gyűrűre mutatott a kezén. *Apám is ezt hordta, állítólag a család valaha, egykor egy spanyol rabbitól kapta.*

4

Egyre erősebb bennem az érzés, hogy egy alig magyarázható delej, a vérséginél is erősebb kapcsolódás okán mindhalálíg ahhoz a nemzedékhez, az *elsőhöz* tartozott, bárhogylakult is később a sorsa. Az irodalmi modernség első nagy nemzedéke számára ő volt a fiú, Somlyó Zoltán fia, aki mind közt a legfiatalabb. Mert Devecseri Gábor, Karinthy Gábor, Karinthy Ferenc, Kosztolányi Ádám, Weöres Sándor is idősebbek voltak nála. Ő volt a legfiatalabb a *Nyugat* asztalánál a Dunakorzó Kávéházban, a *Szép Szó* keddenkénti szerkesztőségi estjein, a Tóth Árpád Társaságban Hajnal Anna lakásán, a Vajda János Társaság fellépésein, Szerb Antal SZÁZ VERS-ének fordítói között. S ő lett a leghamarabb árva mind között. Mielőtt első verse (POGÁNY ZSOLTÁROLÁS – JÓZSEF ATTILA EMLÉKÉRE) az *Újság* 1938. januári számában megjelent volna, már elvesztette Desiré „bácsit”, majd apját s nem-sokára József Attilát is. (Első kéziratát neki vitte Kosztolányi fiatalkori költészetéről, s mondatát, *verset az írjon, akinek verset írni könnyebb, mint bármi más csinálni a világon*, egy életem át hordozta.) Hamarosan megjelent a *Nyugat*-ban is, előbb egy megilletődöttnek igazán nem nevezhető recenzióval (ADY ANGOLUL), majd ARCOD című versével, amely épp huszadik születésnapján, 1940 novemberének végén került az utcára. Élete egyik legszebb ajándékának tartotta: megérkezett oda, ahová mindig is vágyott. Ugyanakkor, visszaemlékezve erre az időszakra, a József Attila szerkesztette *Szép Szót* tartotta a *Nyugat* egyetlen igazi riválisának, és „modernebbnek” is látta, ami igaz lehet, és egybevág azok megállapításaival, akik szerint a *Nyugat* modern volt a népnemzeti iskolához és akadémiához képest, de nem volt az sem a nemzetközi, sem a hazai avantgarde-hoz viszonyítva.

5

Két hónappal ezelőtt megírtad a 139. Talizmánt Tolsztojról – magadról –, és készültél a 140. szonettre. Egyetlen szó izgatott: hálózat. Ezt a szót megírni, mondtad többször.

Most visszatérel a létbe, az elemek hatalmas hálózatába. Siratni lehet már; méltatni még nem.

Tomaji Attila